

HERMENEVS

2^e JAARGANG, AFL. 1 — 15 SEPTEMBER 1929

Hernieuwde Lectuur

In de antieke letterkunde is geen werk, dat opzettelijk geschreven is voor jonge mensen. Dit brengt mee, dat bij de lectuur van vele schrijvers op onze gymnasia en lycea een zorgvuldige keuze uit hun werk vereischt is, en dat men dikwijls eerst wanneer de gymnasiale jaren reeds achter den rug zijn, de waarde van een schrijver, zijn beteekenis in de wereldliteratuur en in de ontwikkeling der beschaving erkent, een inzicht dat voortkomt uit de herinnering. Nu is het geen zeldzaamheid, dat oud-gymnasiasten deze herinnering door nieuwe ervaring wenschen te verlevendigen, en het is ons bekend, dat in enkele steden van ons land leeskringen bestaan van mensen, die korter of langer geleden een gymnasium bezocht hebben en zich onder deskundige leiding opnieuw verdiepen in de lectuur der antieke auteurs. Aan lezers van Hermeneus en andere belangstellenden, die tot de vorming van zulk een leeskring zouden willen geraken, is de Redactie bereid de behulpzame hand te bieden door zich in plaatsen, vanwaar voldoende bewijzen van instemming bij haar inkomen, in verbinding te stellen met aan haar bekende personen, die de leiding van zulk een kring op zich kunnen nemen. Zij verzoekt derhalve degenen, die zich bij een te vormen kring wenschen aan te sluiten, hiervan vóór 1 October mededeeling te doen aan den secretaris der Redactie (Noorder Amstellaan 103, Amsterdam-Zuid) met bijvoeging van enkele bijzonderheden van practischen aard (jaartal v. h. eind- of Staatsexamen, werkkring, voorkeur voor bepaalde schrijver en avond enz.). *Red.*

Dialog, Tooneel en Handeling

De Sokratische dialoog is ondenkbaar zonder het levende voorbeeld van den historischen Sokrates : als kunstvorm echter is hij kennelijk een kind van het drama. Maar daar de dialoog bestemd is voor de stille lectuur, mist hij, als zuivere samenspraak genomen,

twee aspecten, die bij het gespeelde drama van zelf tot uiting en zichtbaarheid komen, de handeling en het milieu. Wie een Grieksch drama leest, is zich bewust dat, hoewel alle tooneelaanwijzingen ontbreken, niettemin die beide elementen voorondersteld zijn, en — hoe onbevredigd zijn pogingen hem dikwijls ook laten—hij zal alle beschikbare hulpmiddelen te baat nemen, om zich van het gebarenspeel der sprekkenden, van den toon van het gesprokene en van de omgeving, waarin de handeling zich afspeelt, een eenigszins adaequate voorstelling te maken. Maar met den dialoog is het anders gesteld.

Want voor de wijsgeerige samenspraak, zooals wij die uit Plato's werken kennen, zijn deze elementen niet als een onafwijsbare voorwaarde van het gesprek gegeven. Integendeel. Naarmate die dialoog meer zuiver-wijsgeerig is, ontbreekt ook, door de afwezigheid van affect en persoonskarakteristiek, in hooger mate de mogelijkheid zich de sprekkenden voor te stellen in de eigenaardigheid van hun gebaar en toon. De dialogen van Plato, die men gemeenlijk tot zijn laatste periode rekent, zooals de Sophistes en de Politikos, zijn daar een voorbeeld van. Voor zijn oudste werken echter geldt dit niet. Wanneer in den zoogenaamden „Grooten Hippias” Sokrates den man, aan wien het gesprek zijn naam dankt, ontvangt met de woorden „Ἰππίας ὁ καλός τε καὶ σοφός· ὡς διὰ χρόνου ἡμῖν κατήρας εἰς τὰς Ἀθήνας” en de schrijver daarna dezen wijzen en schoenen Hippias uitvoerig laat verhalen, welke belangrijke staatsaangelegenheden hem zoo langen tijd ver van de hoofdstad der wijsheid hebben gehouden, dan zien we daarin niet alleen de kennelijke begeerte om ons den ironisch-opgetogen Sokrates en den deftigen Eleecër zoo duidelijk mogelijk voor oogen te stellen, maar wij moeten ook toegeven, dat Plato hierin uitstekend geslaagd is. De dialoog geeft hier niet enkel wijsgeerig debat: hij geeft ook actie en karakterteekening.

Maar de ensceneering ontbreekt. En dat gemis belemmert ook de handeling in haar volledige ontplooiing, belemmert haar vooral dan, wanneer meer dan twee personen bij het gesprek betrokken zijn, en wel het meest (omdat zij zelf een deel der scène vormen) wanneer zij daaraan deelnemen als belangstellend en medelevend publiek. Het is alsof zich Plato op een bepaald punt zijner litteraire ontwikkeling dit gemis zeer scherp is bewust geworden, en aan dat besef danken wij die kategorie zijner Gesprekken, die men gewoon-

lijk met den naam van gerefereerde dialogen betitelt, omdat daar een der personen, die bij het debat aanwezig zijn geweest, hetzij Sokrates zelf, hetzij een ander, verslag doet van het gesprokene en aldus in de gelegenheid wordt gesteld over lokaal en omstandigheden, publiek en sprekers, toon en gebaar, bedoeling en effect die inlichtingen te verstrekken, die het geheel maken tot een dramatisch spel van wijsgeerigen inhoud, waarin de hoofdpersonen en de bijfiguren ons naar karakter en gedragingen zoo volledig als dat mogelijk is voor oogen worden gesteld. Het zijn niet de minst bekende dialogen van Plato, die tot dit genre behooren. Protagoras, Symposium, Phaidon, Euthydemos, Staat en Charmides zijn er voorbeelden van. Thrasymachos in den „Staat”, als een wild dier losspringend op Sokrates en Polemarchos, Alkibiades in het Symposium, in den voorhof om Agathon roepend en dan in zijn dionysische grootheid in de feestzaal verschijnend, gesteund op den arm eener fluitspeelster, de zelf-ingenomen pose van die twee akrobaten der logica, Euthydemos en Dionysodoros, het stille spel van Sokrates en Simmias en Kebes en zoovele anderen in den Phaidon : zij waren niet te leekenen geweest, indien niet Plato het gesprek had verrijkt door een even uitvoerige als puntige beschrijving van al die gedragingen en bijkomstigheden, die uit wijsgeerig oogpunt van weinig of geen belang zijn, maar menschen hebben gemaakt van hen, die anders slechts verkondigers van meeningen zouden zijn gebleven.

Maar er was één ding, naar het schijnt, dat hem als stilist en kunstenaar in dit „gerefereerde” gesprek ging hinderen en mogelijk een der oorzaken is geweest, waarom hij ten slofte dezen vorm geheel heeft opgegeven: de onvermijdbare herhaling van een telkens terugkeerend „zei hij”, „zeide ik”. Op allerlei wijzen, slinksche wijzen zou men bijna zeggen, heeft Plato getracht aan die noodzaak te ontkomen. In een zijner dialogen, den Theaitetos, vormt hij een scène, waarin een slaaf de eigenlijke samenspraak voorleest, die door een der toehoorders heet te zijn opgeschreven „zonder die lastige tusschenvoegingen van „en ik zei” en „ja zei hij” of „dat kon hij niet toegeven” “. Maar hoewel een inleidend gesprek ons hier iets van een omgeving teekent, voor den dialoog zelf is Plato hier feitelijk tot den primitieven toestand teruggekeerd. Een schets van de situatie in haar wisselingen is hierbij even onmogelijk als voorheen.

Eenmaal echter is Plato er in geslaagd in een enkelvoudig, niet

gerefeerd gesprek beschrijving en dialoog tot een harmonisch geheel te verbinden, een gesprek van niet meer dan 2 personen weliswaar, maar zoo knap van opzet, dat men het artistieke doel, dat hij zich daarmee heeft gesteld, en de moeilijkheden, die hij, spelenderwijs naar het schijnt, overwint, onder de bekoring zijner tamst wel bijna voorbijziet. Dat gesprek is de Phaidros.

De Phaidros bevat, zooals ik zeide, geen verhaal; zuiver dialogisch is de bouw van dit werk en toch is het vol actie en kan in zijn encenseering en karakteristiek, in toon en kleur en gebaar met de levendigste der verhaalde gesprekken op één lijn gesteld worden. „Mijn beste Phaidros, waarheen wel en vanwaar?”

„Van-Lysias, Sokrates, Kephalos' zoon. Nu ben ik op weg om een wandeling te maken, buiten den muur. Want den ganschen tijd heb ik daar gezeten, sinds van morgen vroeg al; en gehoorzaam aan den raad van mijn vriend Akumenos, die ook uw vriend is, maak ik mijn wandelingen op de buitenwegen. Dat geeft, pleegt hij te zeggen, meer ontspanning dan het wandelen in de drukke straten van de stad”.

„Daar heeft hij zeker gelijk aan, beste man. Maar als ik goed verstaan heb, dan was Lysias dus in stad?”

„Ja zeker, bij Epikrates, in diens huis hier in Morychia, vlak bij den Olympiostempel”.

Zoo staat dus het eerste tafereel voor ons : Een straat te Athene, in den namiddag, bij den Olympiostempel, in de nabijheid van Epikrates' woning. Maar de scène wisselt en op Phaidros' πρόαγε δὴ volgen wij hem en Sokrates buiten de stad en slaan af waar de Ilissos stroomt. Door het water zien wij hen waden met bloote voeten. „Dat treft goed” zegt Phaidros „dat ik geen schoenen aan heb, want jij draagt ze nooit. Zoo is het 't gemakkelijkst door het wtertje te waden — we krijgen alleen maar natte voeten — en het is lekker ook, vooral in dezen tijd van het jaar en op dit uur van den dag.”

„Goed, ga jij maar voorop en kijk meteen uit, waar we ons zullen neerlaten.”

„Mij best. Zie je die hooge plataan daar?”

„Je meent toch niet dat ik blind ben?”

„Daar is schaduw en er blaast een zacht koeltje en gras groeit er, om ons neer te zetten en, als we dat prefereeren. languit te gaan liggen”.

„Ga maar vooraan”.

En als dan onder het praten de plek bereikt is, geeft Sokrates, als een vreemde in dit Jeruzalem van landelijke eenzaamheid, zijn kostelijken commentaar op de zoeten inval, waar de hooge, breed-getakte plataan zich samenstrengelt met den geurenden agnus castus. We zien hem al sprekend den voet dompelen in het water van de bron, dat opwelt aan de wortels van den plataanboom. We hooren hem al keuvelend de koelte prijzen en het zomersch helstemmig gesjirp van het koor der cicaden. En als hij eindigt met de woorden „en het allerbeste is wel dat grastapeet, omdat het op den zachtgloeienden bodem zoo vol ligt uitgespreid, dat men zich er languit kan nederstrekken en zoo'n lekkere ligplaats vinden voor het hoofd; je hebt je taak van vreemdelingen gids perfect volvoerd, mijn beste Phaidros”, dan weten wij dat hij, de Sokrates van het marktplein en de drukke worstelscholen, zich met een zucht van welbehagen heeft neergevlid op den gloeienden grasberm aan den waterkant.

Aldus slaagt Plato er in op ongezochte wijze een entourage te schilderen uit de subjectieve ervaringen der personen van zijn dialoog. Het is geen wonder, dat een honderd jaar later, in de Alexandrijnsche periode, wanneer eenerzijds ook in de beeldende kunst het milieu der handeling een groter rol begint te spelen en anderzijds de litteraire productie vrijwel uitsluitend op een lezend publiek of op de eenvoudige voordracht is aangewezen, deze zelfde werkwijze haar toepassing vindt. In drie van Kallimachos' hymnen ziet men in de woorden, waarmee de dichter de godsdienstige gemeente toespreekt, met korte trekken de heilige gebeurtenis geteekend, die door de hymne gevierd wordt; in Theokritos' Idyllen wordt herhaaldelijk door de sprekende personen het landelijk milieu aangeduid, de boomgroep, de heuvel, de ruischende bron, waarbij de eenvoudige handeling zich afspeelt. Tot den hoogsten graad van uitvoerigheid en van volkomenheid ten slotte heeft hij dit procédé ontwikkeld in de mime van het Adonisfeest, waar een huiselijk tafereel tusschen twee vriendinnen, die zich voorbereiden op een uitgang, het feestgewoel in de drukke straten van Alexandrië met marscheerende soldaten en steigerende rossen en de pracht en praal van den ter viering van Adonis versierden tempel in alle bijzonderheden worden gesuggereerd door de simpele woorden van twee of drie in den dialoog betrokken personen

W. K.

Thalassa!

door GEERTEN GOSSAERT.

De nacht was in de eikebosschen
 Tusschen de heuven klaar en koel ;
 En statig staptten onze rossen
 Naar 't oosten en 't verlangde doel.

Toen woei een windje in onze ooren
 Een vreemd gemurmél ver en veeg . . .
 En brieschend sprong mijn vos naar voren,
 In oubevolen draf, en steeg,

En stond ter kruine. Onbewogen,
 Onder de koperroode maan,
 Aanschouwden onze ontroerde oogen,
 Onmetelijk, den Oceaán !

Experimenten p. 15
 (v. Dishoeck 1919).

LATINE.

Humida quercetis nox incubat orbe sereno,
 Tecte quae frondent per iuga litorea ;
 Docti propositas orientis tangere metas,
 Incessu stabili progrediuntur equi.

Aures ecce meas afflavít leniter aura,
 Longe ceu veniens murmur et ambiguum . . .
 Prosiliens sonipes fremitu loca complet acuto
 Cursumque accelerans ardua sponte petit :

Constitit in summo. Rutíiae sub sidere lunae,
 Desuper immotis prospiciens oculis,
 Attonitus persto ; sensus iam detinet omnes
 Caerulus immensi gurgitis Oceanus !

P. H. D.

Een dramatische geloofsbelijdenis

ἙΚΑΒΗ. ὦ γῆς ὄχημα κάπλι γῆς ἔχων ἔδραν,
 ὅστις ποτ' εἶ σύ, δυστόπαστος εἰδέναι,
 Ζεὺς, εἴτ' ἀνάγκη φύσεος εἴτε νοῦς βροτῶν,
 προσηυξάμην σε · πάντα γὰρ δι' ἀψόρου
 βαίνων κελεύθου κατὰ δίκην τὰ θνήτ' ἄγεις.
 ΜΕΝΕΛΑΟΣ. τί δ' ἔστιν; εὐχὰς ὡς ἐκαίνισας θεῶν.¹

d. i.

HEKABE : „Gij, die de aarde draagt, die op de aarde
 Ook zetelt, eeuwig-onbegrijpelijk wezen,
 God, noem ik beter U wellicht Natuurwet,
 Noem ik U Wereldrede, ũ huldig ik
 Aanbiddend, want gij leidt geruischloos schrijdend
 Het menschenleven tot het passend doel.”

MENELAOS : „Wat 's dat nu? Welk een nieuwerwetsch gebed !

1. *De achtergrond in het drama.*

Die is het brandende Troje. De ter aarde gebogen koningin ziet haar zonen gedood, haar dochteren weggevoerd. POLYXENA zal den dooden ACHILLEUS in het graf dienen, de oude moeder zelve wordt aan ODUSSEUS toegewezen. De razende KASSANDRA wordt door TALTHYBIOS weggesleept, ANDROMACHE klaagt, dat sterven beter is dan slavernij, ASTYANAX wordt van ILION's muren geworpen. Nu verschijnt MENELAOS om zijn wraak op HELENA te koelen. Onder zijn dom, kleinzielig gepraat, komt de koningin, die gebroken, vernietigd op den grond ligt, tot zich zelve. En zij spreekt het merkwaardige gebed uit, dat den philister MENELAOS, die niet rijk is aan oorspronkelijke gedachten, tot zijn geërgerden uitroep brengt. Dan, alsof het gebed haar rust heeft gegeven, spreekt zij den Griek kalm en zelfs eenigszins ironisch toe.

2. *De achtergrond in de gedachtenwereld van den dichter.*

Eigenlijk spreekt EURIPIDES zelf door den mond van HEKABE. In zooverre en naar den vorm past het gebed slecht in de dramatische situatie. Het is geschreven voor ontwikkelden uit den tijd van de grieksche Aufklärung. Toch zullen wij den franschen uit-

¹ Euripides, Trojaanschen 884 v.v. Text naar Parmentier; Naucknoch Prinz en Wecklein geven eenige afwijking.

gever gelijk geven, die, naar aanleiding van deze plaats opmerkt: „Mais il n'en reste pas moins que le sentiment qui l'inspire est de tous les temps et que, pour le fond, elle est parfaitement en situation. Le mensonge n'existe que dans la forme.” (Parmentier, 4, blz. 63, n. 3).

Wat wil de dichter zeggen ?

Negatief beteekent HEKABE's gebed een volslagen verloochening van de homerische goden. Wij weten, dat de geschriften van den grooten revolutionair, die EURIPIDES was, vol zijn van deze verloochening.¹ De al te menschenlijke goden, wien de epische dichters, naar het woord van XENOPHANES, alle menschenlijke kwaad hebben toegedicht, moeten dit in de dramatische poëzie ontgelden. Zelfs de milde SOPHOKLES laat zijn PHILOKTETES zeggen:

THERSITES leeft: want niets kwaads gaat te gronde,
Dat wordt beschermd, bevorderd door de goden.
Zij halen zelfs den booswicht uit den Hades,
Als 't maar een schurk van 't eerste water is,
Maar den rechtvaardige beschimpen zij.
Wat zal men daarvan zeggen, hoe het prijzen, als
Men 't goddelijke prijzend, goden slecht bevindt ?
(446 vv.)

AISCHYLOS gaat veel verder, maar het verst EURIPIDES, die den Olympiërs niet alleen verwijten doet, maar ze meedoogenloos bespot en voor den gek houdt. Ik denk aan het beroemde slot van HERAKLES, met zijn verachtelijken climax :

Tot zoo'n God zou men werkelijk kunnen bidden ?

Ik denk ook aan de giftig-ironische passage in het drama zelf, waaraan ons gebed is ontleend, waarin EURIPIDES zich tegenover den boozen MENELAOS verontschuldigt met een beroep op APHRODITE, die immers, naar het olympisch systeem, voor alle liefde, wettige en onwettige, verantwoordelijk is, terwijl HEKABE haar met nuchteren hoon weerlegt:

Mijn zoon was schoon vóór vele andere mannen,
Toen gij hem zaagt: uw hart werd APHRODITE,
En uw godin is niets dan menschenlijke dwaasheid.

¹ Verg. mijn boekje *Goden en Menschen in Hellas*, 1927, blz. 172 vv., waar ik eenige voorbeelden geef.

De kortzichtige, haatdragende en grenzeloos willekeurige goden van HOMEROS — in het uur van den hoogsten nood richt HEKABE zich natuurlijk niet tot hen. MENELAOS, die van den positieven inhoud van het gebed niets begrijpen kan, blijft dan ook bij de negatie verschrikt staan. „Der andre hort von allem nur das Nein.”

Maar ook de dichter in zijn hoogsten nood heeft aan de Olympische goden niets. Het conflict met de godsvoorstelling van het epos is voor AISCHYLOS en EURIPIDES geworden tot oorzaak van een dieper conflict, de eeuwige worsteling der theodicee. Uitgegaan van de vraag hoe het mogelijk was, dat goden de dingen deden, die de mythe hun toedichtte, kwam men tot de veel diepere en ernstiger vraag naar het wezen Gods. Tenslotte spiegelde de mythe het gebeuren op deze wereld zeer getrouw weer : zij is vol van onrecht en geweld, willekeur en bedrog. Hoe kan men zich boven een wereld als de onze — niet de goden van HOMEROS, — maar goden. God denken en die rechtvaardig ?

Om hierop een positief antwoord te kunnen geven, om zijn geloof aan God te kunnen redden tegenover het brandende Troje der wereld, geeft EURIPIDES in de eerste plaats de persoonlijkheid in de Gods Idee op (verg. WILAMOWITZ, Gr. Tragödiën, III⁵, 283, A. 1). Zoolang men een persoon, een wil verantwoordelijk moet stellen voor het wereldgebeuren, is het den dichter onmogelijk te gelooven: een persoon die Troje laat branden is geen God. Maar is het een kracht — niet een wil, die met de aarde van buiten doet, wat hij wil — maar een kracht, die van binnen én van buiten werkt met onverzettelijke noodwendigheid, dan kan men zich willig en zelfs met vromen zin buigen voor γῆς ὄχημα καὶ γῆς ἔχων ἔδραν.

Een naam kan dit goddelijk wezen niet meer dragen. Een oogenblik klinkt nog de oeroude en meest eerwaardige van alle godennamen door: ZEUS, maar het is „genau dasselbe als wenn wir Gott sagen” (WILAMOWITZ). En de naam wordt trouwens terstond verwisseld voor betere : natuurwet, rede.

Hoofdzaak is, dat — nu geen wil meer verantwoordelijk is voor wat in de wereld geschiedt, het weer mogelijk wordt aan een rechtvaardig doel te gelooven. Nu kan de dichter gelooven dat, hoe vreemd en verbijsterend de wereldweg ook zij, ten slofte alles goed wordt. Zooals in de natuur, welke vernietigende grillen en doodende luimen zij ook hebben mag, tenslotte het leven altijd wint; of liever: van grillen en luimen kan alleen sprake zijn bij den persoonlijken

God, de booze HERA, den dwingeland ZEUS. De goddelijke kracht, die in de wereld werkt, gaat „geruischloos schrijdend” haar majesteitlijken weg. En het is even dwaas haar iets te verwijten als het zou zijn te oordeelen over de lawine, den storm, den zonneschijn of den regen.

Groningen.

G. VAN DER LEEUW.
(*Wordt vervolgd.*)

Koloniale Waarden en de Beurs in het oude Rome

Van Hentsz heeft aan den oorlog met Atjeh een einde gemaakt — voor goed. Sindsdien is er rust in Indië en bloeien er de cultures, vooral op Sumatra. Bij dien bloei heeft heel het Vaderland belang, ook diegenen, die niet eiken morgen en eiken avond naar de krant grijpen om de rubriek Handelsberichten of de Effecten-lijst te raadplegen. Maar wie zijn geld in Suiker, Tabak, Rubber, Koffie, Thee of Petroleum belegd heeft, zal wel met meer belangstelling de Beursberichten naslaan om van de koers-fluctuaties op de hoogte te blijven. Hij heeft het hoogste belang bij een voortdurenden, rustigen toestand van de Koloniën en de leiders der groote Maatschappijen zullen dan ook al hun invloed bij de Regeering aanwenden om alles te voorkomen, wat de rust ook maar één oogenblik in gevaar zou kunnen brengen. Gebeurde zoo wat, dan zou de weerslag daarvan op de lijst der koersen onmiddellijk merkbaar zijn. —

In Rome is het niet anders geweest.

In de eerste eeuw vóór Christus, de bron, waaruit wij het weten, is gedateerd anno 66, bezat Rome een uitgestrekt koloniaal bezit in Asia, d. i. ons Klein-Azië; hoe dit stuk van de aarde in den loop der tijden door roofofbouw of verwaarloozing mishandeld moet zijn, blijkt uit de beschrijving, die Cicero ons van de toenmalige vruchtbaarheid geeft; vervangt men in zijn redevoering Asia door Indië, dan zou men wanen, dat dit fragment aan een boek over onze Koloniën ontleend is, niet aan een redevoering, door Cicero gehouden om te bepleiten, dat aan Cn. Pompeius opgedragen worde de leiding van den Romeinschen Atjeh-oorlog.

Ook blijkt uit die redevoering, dat er in Rome op het Forum een

beurs gehouden werd met handel in aandeelen. En wat het meest treft, is de groote overeenkomst tusschen toen en nu, ten opzichte van oorzaken, die op de beweging der koersen invloed hadden, en op de crediet-markt in het algemeen.

Natuurlijk; de producten heetten anders ; geen Koffie, Suiker of Thee, geen Rubber, Tabak of Petroleum kenden de Romeinen — toch hadden zij aandeelen in Vennootschappen of Maatschappijen met overzeesche belangen in koloniale producten.

En geldhandel in belasting-maatschappijen op aandeelen. Want de Romeinsche Staat inde zelf de belastingen niet, maar verpachtte iedere vijf jaar tegen contante betaling het recht ze te innen. De pachter moest dan maar zien, dat hij zijn voorgeschoten geld terug kreeg — liefst met winst. Nu ligt het in de rede, dat niet één particulier, maar een combinatie het geld bijeenbracht, dat de Staat eischte; ten eerste, omdat het benodigde bedrag het vermogen van den eenling te boven ging, dan, om het risico, dat aan de terugwinning verbonden was. Ook toen zal men wel niet — om een technische term te gebruiken — al zijn eieren in één mandje gelegd hebben. Er vormden zich dus Maatschappijen met Aandeelen, wier personeel in de Koloniën met uiterste gestrengheid en hardvochtigheid de bevolking uitperste. Er moest dividend gemaakt worden; de ambtenaar, die niet genoeg geld inbracht, werd vervangen. Men kent den roep, waarin de tollenaars en de belastinggaarders stonden uit het Nieuwe Testament, Matth. 5.46—7 ; 18.17 ; Luc. 18.11 e. v. ; Matth. 9.9 verg. Luc. 18.11; de receveurs uit de achttiende eeuw zijn hun nazaten. De geld-aristocratie, die de Aandeelen in handen had, was ten zeerste geïnteresseerd bij de veiligheid in de Kolonie Asia, ook om het bestaan van hun Ambtenaren-corps.

Die veiligheid liet te wenschen over. Want Asia werd voortdurend bedreigd door twee machtige Koningen. Mithradates IV Eupator, Koning van Pontus (111—63), had zijn rijk, dat oorspronkelijk zich bepaalde tot een strook aan de Z.O.-zijde van de Zwarte Zee, naar alle richtingen vergroot, daarbij door zijn schoonzoon Tigranes van Armenië geholpen. Bij hun veroveringstochten stieten zij op Asia, het gebied, dat Attalus van Pergamum, bij zijn dood in 133, als erfenis aan Rome vermaakt had en dat Romeinsche veldheeren in gelukkig gevoerde oorlogen met Cilicië uitgebreid hadden. In 88 was Mithradates het gebied der Romeinen binnengevallen ; hij had

uit Ephesus een edict uitgevaardigd, waarbij bepaald werd, dat alle Romeinen zonder onderscheid op één dag moesten omgebracht worden (zie Hermeneus I pag. 26). Sulla vertrok naar Asia en dwong Mithradates tot een vrede, liet Murena als stadhouder achter, die een tweeden oorlog uitlokte. Sulla gelastte hem dien te staken en stond hem een triumphtocht toe. Kort daarna begon Mithradates een derden oorlog, nu in verbinding met Sertorius, die in Spanje tegen de Senaatspartij opereerde. Het werd een echte guerilla-oorlog, waarin Lucullus voor de Romeinen voordeden behaalde, maar gedwongen werd terug te keeren, omdat de geld-mannen in Rome vonden, dat hij de bevolking te mild behandelde, wat wel noodig was na de afpersingen, waaronder deze te lijden had onder de vorige goeverneurs, Lucullus' opvolger, Glabrio, was een nul, een slappeling; de Asiatische quaestie werd in Rome une question brûlante. Toen deed een volkstribuun Manlius het voorstel Pompeius, die juist de Zuidkust van Asia tegen de zeeroovers beschermde, het opperbevel onbeperkt op te dragen in den oorlog tegen de beide Koningen in het Noorden.

Voor dit voorstel van Manlius heeft Cicero een warm pleidooi gehouden, waaraan het volgende fragment ontleend is; een fragment, dat, zooals gezegd, heden ten dage met verandering van de namen, van ons koloniaal rijk zou kunnen gelden en van de verhoudingen op onze Beurs.

Cicero, de Imperio Cu. Pompei oratio, 14 e. v.:

„De opbrengst der andere Koloniën, Mijne Heeren Senatoren, is zoo groot, dat wij daarmee nauwelijks tevreden kunnen zijn om die koloniën zelf te beschermen, Asia echter is zoo een vet en vruchtbaar land, dat het en door de vruchtbaarheid van zijn akkers en door de verscheidenheid zijner producten en door de uitgestrektheid van zijn weideland en door de menigte zijner uitvoer-artikelen gemakkelijk alle landen overtreft. Dus moet gij dit land, wanneer ge het praktische nut van den oorlog en de waardigheid van den vrede niet uit het oog verliezen wilt, niet alleen tegen een ramp maar ook tegen vrees voor een ramp beschermen.

Want, onder andere omstandigheden, wordt eerst dan als het ongeluk komt, schade geleden; maar wanneer het betreft een land, waaruit ge belasting trekt, brengt niet alleen de nadering van een ongeluk, maar reeds de vrees daarvoor verlies. Want als de troepen

der vijanden niet ver-af zijn, ook al is er nog geen inval geschied, toch wordt de weide verlaten, wordt de akkerbouw gestaakt, ligt de koopvaardij stil. Dus kunt ge noch uit havengeld evenmin uit tiendgeld of uit weidegeld belasting blijven trekken ; daarom gaat dikwijls van een héél jaar de opbrengst door één gerucht van dreigend gevaar en door één oogenblik van vrees voor oorlog voor goed teloor.

In welken gemoedstoestand denkt ge wel, dat zij zijn, die ons belasting betalen of zij, die ze innen en ophalen, wanneer twee machtige koningen met zeer veel troepen aan de grens staan, terwijl een manoeuvre van de ruitery in een oogwenk de opbrengst van een geheel jaar vernietigen kan, terwijl de administrateurs der belastingen hun betrekkingen bij de cultmes, bij de plantages, bij de havens en douanen in levensgevaar weten ? Meent ge soms, dat gij de vruchten plukken kunt, tenzij gij hen, die U die bezorgen, bewaart niet alleen, zooals ik hierboven zei, tegen een ramp, maar ook tegen vrees voor een ramp ?

Ook moogt ge niet uit het oog verliezen — dat heb ik tot het laatst bewaard — wat op het vermogen van veel Romeinsche burgers betrekking heeft. Op hun belangen moet gij M. H. S. naar Uw beste weten, letten met nauwgezetheid.

Want de aandeelhouders in de belasting vennootschappen, mannen van eer en aanzien, hebben hun hebben en houden in die kolonie belegd ; juist hun bezit en hun vermogen moet ü een voorwerp van voortdurende zorg zijn. Immers, wanneer wij belasting altijd voor de zenuw van den Staat gehouden hebben, Üan moeten wij noodwendig dien stand, die ze int, voor de steunpilaren van de andere standen houden. Ook uit andere standen hebben naarstige en energieke lieden zelf handelshuizen in Asia, en al zijn zij hier niet aanwezig, toch moet ge voor hun belangen zorgen ; bovendien liggen groote kapitalen van hen, in die landen belegd, daar vast.

Is het dus de taak van Uw menschlievendheid een groot aantal burgers tegen een klap te beschermen, Uw wijs inzicht eischt, te begrijpen, dat een failliet van veel burgers van de belangen van den Staat niet gescheiden kan zijn. Het doet er immers weinig toe, dat wij eens verloren bronnen van inkomsten later door een overwinning herkrijgen kunnen, want dezelfden zullen de macht niet hebben om ze te herkrijgen wegens hun faillure en anderen niet den wil wegens hun vrees.

Dan — wat ons datzelfde Asia en deze zelfde Mithradates in het

begin van den oorlog geleerd hebben, dat moeten wij, door schade en schande wijs, in onze herinnering bewaren. Want, toen in Asia zeer velen groote kapitalen verloren hadden, is hier in Rome — dat weten wij — doordat de betalingen gestaakt werden, het crediet geschokt. Want niet kunnen in een en denzelfden staat velen hun kapitaal en hun bezit verliezen, zonder nog meer in die krach mee te slepen. Tegen dit gevaar behoedt den Staat en geloof mij, wat ge zelf ziet: het crediet en de geldhandel hier te Rome op het Forum gedreven, is ten nauwste verbonden met de kapitalen in Asia belegd en hangt daarmee samen; ginds kunnen de koersen niet dalen zonder hier door dezelfde baisse te kelderen.

Leert hieruit of ge aarzelen moet U met volle kracht op dezen oorlog toe te leggen, waarin de roem van Uw naam, het welzijn Uwer bondgenooten, zeer groote inkomsten, het bezit van zeer veel burgers nauw verbonden met het Staatsbelang verdedigd worden.”

Wanneer men het niet wist, dat deze woorden door Cicero in 66 met betrekking tot Asia gezegd zijn, dan zou men kunnen meenen, dat dit fragment ontleend is aan een redevoering in Eerste of Tweede Kamer bij de behandeling der Indische begrooting — verondersteld dan, dat er Kamerleden zijn, even welsprekend als deze klassieke Romein.

Van de economische verhoudingen in het oude Rome is ons niet veel overgeleverd; de aard en de strekking van de litteratuur, die wij over hebben, biedt voor dergelijke dingen geen ruimte. Hoe gaarne misten wij niet het een of ander, wanneer wij omtrent betrekkelijk eenvoudige verhoudingen van het dagelijksch leven wat beter ingelicht waren. Des te welkomer zijn ons fragmenten als het hier vertaalde ; wij zien er uit hoe veel in die oude maatschappij met tegenwoordige toestanden overeenstemt.

De stem van Cicero, die pleit voor krachtige militaire bescherming van een verafliggend overzeesch bezit ten bate van de direct belanghebbenden en van den geheelen Staat als meest geïnteresseerden, is nu al twee duizend jaar oud — en gehoord wordt dat geluid nog steeds.

E. S.

Charontis Meditatie

Onder het lezen van Charons geestige „Meditatie”, gingen mijn gedachten als vanzelf, en . . . met iets van weemoed (zonder daarom

een laudatrix temporis acti te willen zijn) naar een onzer liefste Nederlandse voormoederen, de „onwaerdeerlijcke” vrouw, door Caspar van Baerle eens geestdriftig begroet met een

Vive, vive Tessela !
 Tessela, Thessalicis non enutrita sub oris,
 Tessela, Battaviae gloria prima tuae;
 Tessela, quae sexum studiis et moribus ornas,
 Atticus e placido cui fluit ore lepor;
 Tessela, cujus acus solertem vincit Arachnen,
 Tessela, Apellaea pingere docta manu;
 Tessela, quae magni clarescis laudibus Hoofdi,
 Et Constantino Tessela dicta meo;
 Tessela, quae coelo posses deducere Lunam,
 Et tetricos cantu demeruisse Deos

Zou ook niet een Tesselschade aan veel vrouwen van heden vragen : „quae vos dementia cepit” ?

Amsterdam.

ALEIDA NIJLAND.

Het hardop lezen

In den eersten jaargang (p. 162) van dit tijdschrift herinnert Dr. Sizoo aan de ontdekking van Eduard Norden, dat men in de oudheid gewoon Was, hardop te lezen. De plaats uit de Acta, die Dr. Sizoo tot nadere adstructie aanhaalt, heeft Norden later in de Nachtrage van zijn Antike Kunstprosa, deel I, behandeld. Een ander bewijs kan men vinden in de geschiedenis van Akontios en Kydippe, die door Kallimachos verhaald was (Grenfell en Hunt hebben in de Oxyrhynchus Papyri VII een belangrijk fragment van dit gedicht gepubliceerd) en in navolging van hem o. a. ook door Ovidius (Heroid. XX). Akontios beminde Kydippe en liet, toen het meisje in den tempel van Artemis was, een appel voor haar voeten rollen, waarop hij geschreven had : „ik zweer bij het heiligdom van Artemis, dat ik zal huwen met Akontios.” Het meisje las deze woorden hardop, maar schonk er verder geen aandacht aan. Spoedig daarop zou zij door haar vader uitgehuwelijkt worden aan een ander. Zij werd echter ziek en dit herhaalde zich nog tweemaal, toen men na haar herstel het voorgenomen huwelijk wilde doen plaats hebben. Ten slotte gaf het Delphische orakel de opheldering van deze

vreemde gebeurtenis : Kydippe had zich door een eed aan Akontios gebonden. Het gevolg was, dat Akontios zijn doel bereikte en Kydippe tot vrouw kreeg.

Dit verhaal heeft dan pas zin, wanneer Akontios redelijkerwijze kon veronderstellen, dat Kydippe de woorden, die zij las, ook hoorbaar zou uitspreken. Het is dus een weliswaar indirect, maar toch overtuigend bewijs, dat men in de oudheid gewoon was, hardop te lezen.

Bij Horatius (Sat. II 5, 62 sqq.) verkondigt Tiresias aan Odysseus, dat eens de dochter van Nasica zal huwen met Coranus. De schoonzoon %al dan zijn testament overhandigen aan zijn schoonvader (die dus, als hij hoopte te erven, wel de jongste van de twee zal zijn !) en hij zal hem verzoeken het te lezen; eerst zal Nasica weigeren, maar dan neemt hij het eindelijk aan

et tacitus leget,

zwijgend zal hij het lezen, om dan tot de ontdekking te komen, dat zijn schoonzoon hem leelijk voor den mal heeft gehouden. Zeer juist luidt de aantekening bij Kiessling—Heinze : „*tacitus* weil er erwartet sich genannt zu finden und das nicht laut vorlesen mag”. Maar er had bij kunnen staan, wat bij Sat. I 3, 64 *legentem aut tacitum*, blijkbaar als vrucht van Norden's Nachtrage, vermeld is : „weil im Altertum auch wer für sich selbst las, laut zu lesen pflegte”. *Tacitus* leget vestigt er dus de aandacht op, dat Nasica iets ongevoons doet.

Den Haag.

G. ITALIE

Hoe las men in de oudheid?

Naar aanleiding van het artikeltje van Dr. A. Sizoo in *Henneneus* van 15 Juni, dat bovenstaanden titel droeg, wijs ik nog op een passage in den kloosterregel van St. Benedictus (480—547), die doet veronderstellen, dat onder de monniken van dien tijd de gewoonte bestond om luidop te lezen.

In hoofdstuk 48, dat de dagelijksche bezigheden der broeders in de verschillende jaargetijden behandelt, leest men het volgende : „Post sextam (een der kerkelijke getijden) autem surgentes a mensa, pausent (moeten zij rust nemen, een siesta) in lectis suis cum omni silentio; aut forte qui voluerit sibi legere, *sic legat, ut alium non inquietet*”.

Haarlem.

G. WIJDEVELD.